

DOI 10.51558/2490-3647.2025.10.19

UDK 821.163.4(497.6).09 Duraković E.

Primljeno: 30. 03. 2025.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Edina Murtić

ESEJI I INTERPRETACIJE ENESA DURAKOVIĆA U NASTAVI KNJIŽEVNOSTI

U ovom radu se na primjerima esejskih interpretacija Enesa Durakovića, koje spadaju u sami vrh bosanskohercegovačke književnokritičke misli, pokazuje kako se ovaj književnoznanstveni žanr može aktuelizirati u nastavi književnosti. Esejske interpretacije Enesa Durakovića, posebice one o najznačajnijim bosanskohercegovačkim pjesnicima, mogu biti dobar poticaj učenicima i studentima za razvoj osnovnih komunikacijskih vještina, čitalačkih navika i sposobnosti, kao i primjer za vježbe esejskog načina izražavanja. Rad ukazuje na poznate činjenice da je esej zanemaren književnoznanstveni žanr u nastavi književnosti. Esej je hibridan žanr, nalazi se između subjektivnog književnoumjetničkog i znanstvenog područja. Upravo takav poetički karakter omogućava zastupljenost eseja u različitim metodičkim pristupima od analitičko-interpretacijskog, do složenijih metodičkih sistema: problemskog, korelacijsko-integracijskog i otvorenog pristupa. Na primjerima Durakovićevog esejskointerpretativnog pristupa poeziji Muse Ćazima Ćatića, Skendera Kulenovića i Maka Dizdara pokazaćemo kako esej može biti dobra motivacija za čitanje književnih tekstova, u nastavi lektire, te kao uvod za nastavni sat o piscu ili književnohistorijskom razdoblju.

Ključne riječi: esej; kritika; interpretacija; književna historija; Enes Duraković

UMJESTO UVODA

Malo je u bosanskohercegovačkom književnoznanstvenom diskursu primjera koji u književnohistorijskim i književnokritičkim ogledanjima sažimaju i prožimaju znanstvenu erudiciju o piscima, književnoj historiji i književnoj savremnosti, u uvijek širem kontekstu od pojedinačnog predmeta istraživanja i interpretacije, kao što je to slučaj u studijama i esejima Enesa Durakovića. Bez obzira da li je riječ o nekoj od brojnih antologija koje je priredio, sintetskim studijama ili promišljanju o nekom od bosanskohercegovačkih autora, Duraković je u tekst uvijek unosio izniman senzibilitet analitičara koji je reflektirao o saobraženosti “riječi i svijeta”¹ u proznim tekstovima, stihovima, idejama ili poetikama interpretiranog sadržaja. U metodičkom smislu Dragutin Rosandić (2005: 214) je takvu vrstu afiniteta okarakterizirao kao vrlinu dobrog interpretatora i esejiste: “Interpretator, vođen svojom senzibilnošću i imaginacijom, transponira subjektivni doživljaj u artistski izražaj, u esej”.

Rad profesora Durakovića obilježen je upravo prožimanjem pronicljivog individualnog, “prirodnog dara” (Agić 2018: 437) za otkrivanje smisla i snage poetske riječi, i posebnog znanstvenog entuzijazma. U tom komplementarnom spoju znanstveno-istraživačkog i doživljajno-subjektivnog, interpretatorske inventivnosti i originalnosti, Duraković je otkrivao uvijek nova značenja, nerijetko i ona inducirana u kompleksnim odnosima teksta i konteksta mimo autorskih intencija. Od prvih tekstova sedamdesetih godina XX stoljeća prirodno se nadovezao na tada aktuelni akademski diskurs u kojem je esej dominirao kao prominentan vid “akademske refleksije o književnosti u Bosni i Hercegovini” (Spahić 2017: 426).

Duraković je, kao posvećen književni historičar, birao da piše o najznačajnijim bosanskohercegovačkim pjesnicima, o Skenderu Kulenoviću, Maku Dizdaru, Aleksi Šantiću, Musi Ćazimu Ćatiću, Jovanu Dučiću, Antunu Branku Šimiću, Hamzi Humi, Nikoli Šopu, Anđelku Vuletiću, Abdulahu Sidranu, Hadžemu Hajdareviću i drugim. Znanstvenom preciznošću i predanošću, temeljitim odabirom teksta, ispoljio je istinsku “empatičnost tumača” (Spahić 2017: 430) sa poetskim svijetom i stihom.

Za neke od suvremenika tražio je i pronalazio riječi, koje su se, sada uviđamo, autorefleksivno mogle odnositi i na prirodu Durakovićevog odnosa prema književnom tekstu. O prijatelju, duhovno i intelektualno bliskom Aliji Isakoviću, predstavljajući njegov književni rad u knjizi *Riječ i svijet Alije Isakovića* zapisao je:

1 Sintagma *Riječ i svijet* suštinski je odredila Durakovićev književnoznanstveni rad i njegova kritičko-interpretativna promišljanja. Knjigu o devet najznačajnijih bosanskohercegovačkih pjesnika nazvao je upravo *Riječ i svijet* (1988), a monografiju o Aliji Isakoviću tri decenije nakon toga naslovio je *Riječ i svijet Alije Isakovića* (2018).

“Velika je mudrost i snaga autocenzure kojom je on izbjegavao ponavljanje već ranije osvojenih književnoestetskih polja, (...) opusa u kojem ništa nije nastalo uzgredno i bez velika razloga, ljudskog i estetskog putovanja.” (Duraković 2018: 5)

A o pjesniku Skenderu Kulenoviću: “Kao esejist Skender je pisao samo o onim pjesnicima u čijem je stihu prepoznavao vlastitu doživljajnost i onu dublju inspirativno–artističku srodnost” (Duraković 2015: 192). Vedad Spahić (2017: 436), pozivajući se na navedeno Durakovićevo zapažanje o Kulenovićevim tekstovima, primjećuje da se Kulenović “može u nas smatrati pretečom empatijskog ’tumačenja’ književnosti”. I u Durakovićevim esejima možemo prepoznati traganje za “inspirativno-artističkom srodnosti” kao vid empatične kritike. Pored iskazanog dara za prepoznavanje poetskih vrijednosti i značajki stiha, Enes Duraković je sintetizirao dostignuća savremene znanosti o književnosti povezavši ih sa književnim tekstom u esejskim interpretacijama² od kojih su neke i danas kanonske.

Muhidin Džanko (1998) se posebno osvrnuo na Durakovićev esej Pjesnik na razmeđu epoha o Musi Ćazimu Ćatiću³ i ukazao upravo na estetsku i nadvremensku snagu poezije, kao bitnu misao iskazanu u Durakovićevim esejima o najznačajnijim pjesnicima⁴. “Ona je umjetnička i ljudska katarza, moćna duhovna tvorevina koja stoji iznad trošne ljudske egzistencije” (Džanko 1998: 58). Budući da je među prvima kontekstualizirao i komparirao bošnjačku književnost naspram južnoslavenske, Enes Durakoviću u književnoj kritici potpuno opravdano slovi za “rodonadžnika bošnjačke komparatistike” (Džanko 1998: 57). Cilj Durakovićevog znanstvenog pristupa bosanskohercegovačkim i bošnjačkim pjesnicima pritome je “... otkriti ulogu i značaj jednog pjesnika unutar književne epohe kojoj je pripadao” (Džanko 1998: 57).

Bilo bi isuviše preuzetno za potrebe ovog rada nabrajati sve šta je Duraković napisao⁵, uredio, sistematizirao kao književnihistoričar, ali već pogled na autore o

2 Koristimo termin esejska interpretacija, jer smatramo da je kod Durakovića teško odvojiti esej od interpretacije. Kada posreduje između poetskog teksta i onih koji čitaju, Enes Duraković to uvijek čini dajući subjektivan, gotovo epifanijski odraz pjesničke riječi, koji ima obilježja *poetiziranog eseja*.

3 Esaj o Musi Ćazimu Ćatiću je značajan i po tome što se njegova poezija komparira i sa orijentalnim i sa okcidentalnim pjesnicima, što je inače Durakovićev manir u analitičkom književnohistorijskom i kritičkom promišljanju o bošnjačkoj književnosti. Za Durakovića Ćatićeve pjesme asocijativno prizivaju stihove velikih pjesnika koji su pisali na orijentalnim jezicima, a koje je Ćatić izučavao, kao i južnoslavenskih i evropskih pjesnika. Nabrojaćemo samo neke sa čijim je stihovima Duraković komparirao Ćatićeve stihove: Abdurahman Sirri, Ahmed Vahdeti, Omer Hajjam, Laza Kostić, Tin Ujević, Antun Gustav Matoš, Skender Kulenović...

4 „Skender Kulenović i Mak Dizdar su nesumnjivo najznačajniji bošnjački pjesnici dvadesetog vijeka“ (Duraković 2003: 59).

5 Izdvojićemo monografije koje su nastale kao plod njegovih akademskih radnji o Maku Dizdaru *Govor i šutnja tajanstva: Pjesničko djelo Maku Dizdara* (1979), i o Skenderu Kulenoviću *Pjesništvo Skendera Kulenovića* (1983). Osim toga, Duraković je u izdanju Alefa, izdavačke kuće koju je sam osnovao, kao idejni pokretač i urednik objavio antologije bošnjačke književnosti, antologije bosanskohercegovačke književnosti i hrestomatije

kojima je najviše pisao govori o obuhvatnosti, kontinuitetu i spremnosti da se ide ukorak sa novim znanstvenim pristupima. Vedad Spahić je Durakovićev znanstveni opus razvrstao na tri stvaralačko-razvojne faze:

„Analitičko-dijahronijski pogled na ukupno njegovo djelo, koje čine književno-historiografski, kritički i teorijski radovi, razotkriva slijed triju stvaralačko-razvojnih faza: esejističko-fenomenološke (od početka do 90-tih godina), kanonizatorske (posljednja decenija prošlog i prva ovog vijeka) i poststrukturalističke/kulturnomemorijske (od 2010. do danas).“ (Spahić 2020: 324)

Iako su sve ove faze manje ili više obilježene esejsko-interpretativnim tumačenjem poezije, za nas je posebno interesantna upravo prva esejsko-fenomenološka faza. Alija Isaković u predgovoru Alefovoj *Antologiji bošnjačkog eseja* rezimira šta je u tom momentu, nakon svih prethodnika, Durakovićev književnoznanstveni rad značio za bosanskohercegovačku i bošnjačku književnost i znanost.

“I konačno, Enes Duraković, koji u cjelini esejističkog znanstvenog opusa sretno sažimlje književnohistorijsku sistematičnost Muhsina Rizvića i dar Begićevog saobraženja s književnim djelima. Nakon zapaženih djela o Maku Dizdaru i Skenderu Kulenoviću, a onda i o svim značajnijim bosanskohercegovačkim pjesnicima, priredio je prvu ediciju bošnjačke književnosti; da bi sada, dvadeset i pet godina nakon *Biserja*, i kao autor i kao urednik “Alefovom” edicijom antologija ponudio sliku onog što je najvrednije u bošnjačkoj književnosti XX vijeka. A na taj način se počinje ostvarivati dugo očekivana književnohistorijska sinteza bošnjačke književnosti.” (Isaković 1996: 13)

Smatramo da su upravo Durakovićevi eseji dobar materijal za savremenu nastavu književnosti i jezika. Ovi eseji omogućavaju razvoj komunikacijske kompetencije u usmenoj i pisanoj formi. Svaki Durakovićev odabrani odlomak iz eseja može biti poticaj za ragovor na nastavi, za samostalno usmjereno istraživanje literature, ili pisanje eseja.

bošnjačke književnosti u književnoj kritici. Činjenica da su antologije nastajale jednim dijelom u ratu i objavljivane neposredno nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu devedestih godina XX stoljeća, dovoljno govori o Durakovićevom kontinuiranom nastojanju da se zaokruži slika književne bosanskohercegovačke produkcije i popuni praznina koja je nedostajala. “To je danas prirodni prostor, kulturni i društveni kontekst, u kojem se ukazuje i književno stvaralaštvo Bošnjaka, koje se, dakle, može izučavati i kao samostalna nacionalna literatura, ali i kao sastavni dio književnosti naroda Bosne i Hercegovine“ (Duraković 2003: 29-30). Kompletnu bibliografiju objavljenih radova profesora Durakovića sastavila je Isma Kamberović za *Izabrana djela Enesa Durakovića*. Uz to ovdje je sadržana biografija u kojoj se nalazi pregled širih obrazovnih i kulturnih sfera u kojima je tokom četrdesetogodišnjeg aktivnog rada djelovao Duraković. (Kamberović u Duraković 2020 (4) 109 -199)

ESEJ U NASTAVI KNJIŽEVNOSTI

Savremena nastava književnosti nalazi se u procjepu između zahtjeva za razvojem kompetencija i vještina učenica i učenika i nastavne realnosti koja, uprkos sve zastupljenijim novim tehnologijama, i dalje traži puteve kojim bi književni tekst najuspješnije približila učenicima. To svakako nije jednostavan zadatak, barem tamo gdje je kurikularna reforma tek u početnoj eksperimentalnoj fazi, kao što je slučaj u Kantonu Sarajevo. Pa ipak, i u ovako koncipiranoj nastavi u modernom okruženju uloga napisane i izgovorene riječi nema zamjenu. Da bi se realizirali ciljevi u nastavi usmjerenoj prema učenicima i krajnjim ishodima učenja književni tekstovi se koriste kao nastavni materijal, lingvodidaktički predložak, kojeg ponekad mijenja i neknjiževni tekst. Zbog toga nastavni sati s tematskim jedinicama koje su oduvijek važili za zahtjevne, ili iz nekog razloga marginalizirane, moraju tražiti nove načine kako bi se promijenila ta nepoželjna pozicija.

Iako esej predstavlja krunski spoj između znanosti i umjetnosti, u metodičkoj znanosti odavno važi za zanemareni žanr. “Empirijska istraživanja pokazuju da je esej najmanje zastupljen u nastavi književnosti” (Rosandić 2005: 555). Osim što je zapostavljen u nastavi, esej je na margini i u NPP-u, kao i u udžbenicima⁶, mada u njima već decenijama formalno ima mjesto. Sa esejom se učenici upoznaju u gimnazijskoj nastavi kroz različite aktivnosti (čitanje cjeline ili odabranih odlomaka,

6 Dijelimo stajalište da esej u srednjoškolskoj nastavi književnosti „nema odgovarajući položaj u odnosu na druge književne rodove i vrste (poeziju, prozu i dramu)” (Rosandić 2005: 559). Rosandić dalje navodi da su učenici decenijama esej upoznavali u hrvatskim čitankama na primjerima „Barčeva eseja **Umjetnost i bol** (na odlomku iz monografije o V. Vidriću) i Krležina **Eseja o Kranjčeviću**. Aktualni srednjoškolski udžbenici otvorili su širi prostor esejističkim tekstovima koji prate interpretaciju pojedinih književnoumjetničkih tekstova“ (Ibid).

U bosanskohercegovačkoj udžbeničkoj realnosti Čitanka Vedada Spahića za četvrti razred gimnazije (2008) je dobar primjer u kojem je esej zastupljen na primjeren način sa objašnjenjima i tekstovima iz svjetske i bosanskohercegovačke književnosti. Uz brojne kraće odlomke eseja u *Čitanci* imamo i duže odlomke rodonačelnika bosanskohercegovačkog eseja, Midhata Begića iz njegovog eseja *Gojin „Idioma universal“ ili na stepenicama između stvarnosti i apstrakcije*, potom dva eseja na kraju čitanke; odlomak iz *Ogleda o eseju* Zvonka Kovača, *Predgovor Antologiji bosanskohercegovačke poezije dvadesetog stoljeća* Slobodana Blagojevića i esej Marine Katnić -Bakaršić *Narativne čarolije „Hiljadu i jedne noći“* objavljen prethodno u Novom izrazu kao prikaz prijevoda *Hiljadu i jedne noći* na bosanski jezik Esada Durakovića.

Pitanjima i zadacima za rad i odlomcima poznatih književnih historičara i kritičara usmjerava se učeničko upoznavanje sa piscem, književnohistorijskim okolnostima i drugim komponentama bitnim za interpretaciju poezije Skendera Kulenovića (Duraković u Spahić 2003: 115), Mehmedalije Maka Dizdara (Duraković u Spahić 2003: 140), Abdulaha Sidrana (Duraković u Spahić 2003: 215-216), kao i onih eseja koji se odnose na prozu (u čitanci odlomak iz pripovijetke i putopisa) Alije Isakovića (Duraković u Spahić 2003: 174). Svi odlomci iz tekstova Enesa Durakovića navedeni su Spahićevoj *Čitanci*, nakon književnih tekstova, u metodičkom razrađenom dijelu teksta namijenjenom “za interpretaciju”.

pisanje maturalnog ili nekog drugog eseja).⁷ Učenici/učenice bi trebali upoznati teorijska određenja i neke značajke eseja. Navešćemo jednu od definicija eseja prilagođenu učenicima:

„Esej je književnoznanstvena vrsta teksta u kojoj se obrađuju teme s različitih područja života, kulture i znanosti. Najčešće se esej ipak bavi umjetničkim temama (književni, likovni, glazbeni, kazališni, filmski esej). Riječ je o tematsko-vrstovnom uređenju eseja.“ (Rosandić 2005: 562)

U teorijskom smislu odmah se uočava da definicija eseja potvrđuje njegovu kompleksnost, ali i rafinirani vid izražavanja. Milivoj Solar prihvata zapažanja “mladog” Georga Lukácsa o eseju kao obliku kojim se nadomješta “čežnja za sustavom” (Solar 2000: 122). Esej je neka vrsta zamjene za ono što se “ne može ostvariti reprezentativnim oblicima velike epike: u romanu i filozofiji” (Ibid). Autorsko promišljanje u eseju je proces kojim se iznose određeni sudovi te izvode zaključci i zbog toga se on sa aspekta metodike nastave književnosti približava interpretaciji, a u književnoteorijskom smislu književnoj kritici.

U metodici nastave književnosti važi mišljenje kod nastavnika/nastavnica studenata/studentica da je esej važan u nastavi književnosti, ali da je zapostavljen i “najmanje zastupljen” žanr.⁸ (Rosandić 2005: 555) Mira Kermek Sredanović (1985: 112) je zanemarivanje eseja uporedila sa interesom za dramski žanr.

„Književni su interesi učenika u žanrovskom smislu vrlo usko usmjereni. Drama, esej i poezija nalaze se “na rubu” učeničkih interesa, s malim nijansama s obzirom na dob. Tako stariji srednjoškolci nešto više čitaju poeziju, ali zato manje dramu negoli mlađi učenici, a zajednička im je usmjerenost prozi kao i nepoznavanje forme eseja.“

Marina Katnić Bakaršić⁹ (2003) u lingvističkom kontekstu je također svojevremeno upozorila na sintagmu Zanemarenog Djeteta i tvrdnje vodećih lingvista današnjice o skromnom proučavanju dramskih žanrova. Isto bismo mogli ustvrditi za esej kada je u pitanju njegovo prisustvo u nastavi – esej je “zanemareno dijete”. U književnoznanstvenom smislu, međutim, uočljiva je njegova granična međužanrovska

7 Esej je još uvijek zastupljen u udžbenicima, NPP-u, a nadamo se da je tako i u nastavi. Reforma obrazovanja provodi se različitim tempom na različitim nivoima, pa je gotovo nemoguće imati cjelovit uvid prema ishodima šta se u nastavi zapravo koristi u realiziranju postavljenih ishoda.

8 Prema dosadašnjim istraživanjima, pored eseja, dramski tekst je također zanemareni žanr u nastavi. Zbog složenosti, dualne prirode teksta namijenjenog za čitanje i izvođenje na sceni nerado mu pristupaju sami nastavnici, a za učenika je zbog same strukture teksta zahtjevniji za čitanje od drugih žanrova.

9 “Kada analitičari dramskog diskursa i osobnosti njegova stila kažu da se tu radi o *Zanemarenom Djetetu* stilističkih i književnoteorijskih istraživanja (Culperer, Short, Verdonk 1996: 3), onda je to svakako tvrdnja kojoj treba pokloniti pažnju” (Katnić-Bakaršić 2003: 9).

pozicija, što bi mogao biti intigantan potencijal za razvijanje učeničkih interesa za esej.

„Esej je stoga u našem dobu “između” umjetnosti i znanosti odnosno filozofije; on počinje “nakon” umjetnosti, a završava “prije” znanosti; njegov je položaj paradoks duhovne proizvodnje osuđene da se zbiva između zadanog početka i logičnog kraja, koji se ne mogu omeđiti jer iskustvo nema zacrtanih granica u kojim bi bilo do kraja razumljivo.“ (Solar 2000: 122)

Esej se u savremenoj nastavi može koristiti u didaktičnoj funkciji, kao lektirno djelo ili na nastavi u kojoj se insistira na dubinskom čitanju kojim se naglašava kontemplativna dimenzija procesa čitanja. Ovakva vrsta čitanja važna je za razvoj komunikacijskih pismenih i govornih vještina, kao i kognitivnih sposobnosti.

„Dubinsko je čitanje, za razliku od površnoga ili površinskoga, u kojem preliječemo tekst, aktivan proces promišljenoga i polaganoga čitanja s ciljem povećavanja razumijevanja pročitanoga i uživanja u tekstu. U literaturi se takvo čitanje prije redovito nazivalo čitanje s razumijevanjem, a danas se sve češće o njemu govori kao o sporom čitanju, za razliku od brzog čitanja koje je postalo prevladavajuće u mnogim profesijama i u velikom dijelu svakodnevnog života.“ (Peti-Stanić: 2019:126)

Jedna od najvažnijih kompetencija u nastavi književnosti jeste komunikacija na maternjem jeziku. „U komunikacijskom procesu književnومjetnički tekst postaje prenositelj poruka, a učenik čitatelj primatelj poruka“ (Rosandić u Skupina autora 1994: 96). Durakovićevi eseji o najznačajnijim pjesnicima Ćatiću, Dizdaru, Kulenoviću sadrže dobru osnovu za problemski pristup piscu i književnoj epohi, a u mnogome daju i odgovore na postavljene ciljeve nastave. Prema Revidiranom NPP-u¹⁰ u IV razredu gimnazije među ciljevima nastave književnosti, između ostalog nalazimo i sljedeće:

- „- steći uvid u društveno-političke prilike nakon Prvog svjetskog rata koje su utjecale na pojavu avangardnih umjetničkih pokreta (futurizma, ekspresionizma, nadrealizma itd.)
- razumjeti osnovne odlike ekspresionizma, futurizma, nadrealizma, dadaizma
- razumjeti utjecaj avangardnih pokreta u bh. i u drugim južnoslavenskim književnostima
- steći uvid u glavne tokove tzv. savremene književnosti (nakon Drugog svjetskog rata sve do danas)“ (Revidirani nastavni programi za GIMNAZIJE | Ministarstvo za odgoj i obrazovanje: 25) (pristupljeno 8. 2. 2025)

10 Revidirani nastavni programi za GIMNAZIJE | ministarstvo za odgoj i obrazovanje (pristupljeno 8. 2. 2025.)

Od ishoda iz NPP-a koji bi mogli biti realizirani na nastavnom satu eseja izdvajamo ono što bi učenik trebao znati/moći, nakon uključivanja odlomaka eseja Enesa Durakovića u metodičke obrade.

- „- interpretira tekst, izdvaja i tumači ideje, tumači autorovo gledište, razlikuje stavove od činjenica
- izražava svoj emocionalni, spoznajni, estetski dojam o književnom tekstu kao cjelini
- interpretira i razgovara o različitim interpretacijama književnih tekstova
- istražuje i objašnjava univerzalne teme i vrijednosti u književnim tekstovima različitih razdoblja, poetika, kultura.“ (Revidirani NPP: 25-26)

Nastavni sati eseja zahtijevaju da se više skrene pažnja na književni tekst, kako bi učenici imali priliku da razviju vještine i usvoje znanja do kojih se dolazi čitanjem i istraživanjem bez kojih nije moguće sagledati estetske domete pisca, književnu epohu, niti postići vještinu samostalnog kritičkog osvrta na tekst. U tom smislu nezaobilazni su oni tekstovi koji književnog kritičara i njegove kritike, eseje i interpretacije stavljaju u ulogu dragocjenog posrednika i “pomagača” u približavanju književnog teksta učenicima. To se u nastavi eseja postiže kroz sljedeće metodičke pristupe: “analitičko-interpretacijski, problemski, korelacijsko-integracijski, stvaralački, otvoreni” (Rosandić 2005: 556). Uvesti učenike u misaono složene procese recepcije književnog teksta, podrazumijeva uputiti ih na samostalno suočavanje sa nizom istraživačkih i spoznajnih zadataka.

ESEJ KAO MOTIVACIJA ZA ČITANJE LEKTIRE U PROBLEMSKOJ NASTAVI KNJIŽEVNOSTI

Cilj nam je pokazati kako tekstovi književnog znanstvenika, u konkretnom primjeru Enesa Durakovića, mogu biti motivaciono polazište u nastavi čitanja, pisanja, govorenja i slušanja na satima jezika i književnosti. Zato ćemo koristiti odabrane eseje i njihove odlomke. Duraković je esejske interpretacije pisao prema njegovoj “senzibilnosti i erudiciji” (Rosandić 2005: 214), što je od iznimne važnosti za bit i značaj svih aspekata u školskoj interpretaciji. U njegovim književnokritičkim i književnohistorijskim tekstovima prožimaju naučne i umjetničke vrednote, koje učenic(e)i trebaju usvojiti.

Primjer 1.

*I molitve ti u stihove skladam,
Proseć: "Oh, daj mi smisao za ljepotom"*
(M. Ć. Ćatić: *Teubei nesuh*)

„Ima velikih, doduše rijetkih pjesnika u čijim pjesmama jedva da možemo naslutiti tragove osobne pjesničke i ljudske drame, ili drame vremena u kojem su živjeli. Stvarane, obično, u mirnim, kod nas tako rijetkim vremenima književnih i društvenih zatišja, zatvorene granicama vlastitoga svijeta, njihove se pjesme poput svih velikih ostvarenja nude bogatstvom mogućih značenja, krijući sugestivnošću svoje ljepote inspirativni grč iz kojeg su potekle. To, svakako, ne znači da taj grč nije prethodio pjesmi, jer poezija je, ipak, vazda i pjesnička i ljudska katarza, ali se u takvim stihovima pred našim znatiželjnim pogledom taj puls i dah vremenitosti nigdje ne osjeća. U neprekidnom osipanju ljudskih života i njihovih svjetova, takva su ostvarenja istodobno i veličanstvena i surovo nadmoćna nad našom trošnom sudbinom. Trajnošću i ljepotom otporna na korozivno djelovanje vremena, ona se nude i pripadaju svima, svjedočeći, na kraju, o svome autoru tek šušnjem glasova u njegovom imenu. O njemu samom, o tminama i svjetlostima, putovima i raskršćima na kojima su nastajala – ona šute.

Ali ima i onih, u povijesti svake književnosti dragocjenih pjesničkih ličnosti čija djela, nastala na razmeđima književnih epoha i na vjetrometinama društvenih i historijskih preobražaja, otkrivaju istodobno i tragiku intimne pjesničke sudbine i dramu opće književne i društvene atmosfere. U razvitku bosanskohercegovačke – bošnjačke poezije književno djelo Muse Ćazima Ćatića predstavlja upravo takvo književno razmeđe na kojem su se sticali, sudarali i oplodivali raznovrsni književni tokovi i procesi.“ (Duraković 2020: 37)

Navedeni odlomak iz eseja *Pjesnik na razmeđu epoha* o pjesništvu M. Ć. Ćatića možemo iskoristiti u problemskom metodičkom pristupu. Zajednički zadatak će biti da svi učenici pročitaju Ćatićeve pjesame¹¹ u vlastitom izboru. Učenici će biti podijeljeni u grupe, a svaka grupa će imati zadatak da **metodom otkrivanja zlatne jezgre** (Rosandić 2005: 556), uoči ključne pojmove (jezgre) iz odlomka eseja i prema njima provede istraživanja na zadane teme. Da bi se otkrila značenja i zlatna jezgra u eseju od učenika se očekuje dubinsko čitanje. Nakon samostalnog istraživanja na zajedničkom satu učenici će prezentirati rezultate istraživanja.

11 Musa Ćazim Ćatić *Pjesme i prepjevi* (Duraković ur. 1991), iz edicije *Muslimanska književnost XX vijeka*.

Zadaci za smostalan rad:

I grupa

1. Zašto se M. Ć. Ćatić smatra za “pjesnika sa razmeđa epoha”?

II grupa

2. Istražite u čemu je značaj Muse Ćazima Ćatića za razvoj modernog bošnjačkog pjesništva!

III grupa

3. U čemu je bit i smisao ljepote prema Ćatićevim stihovima? Pročitaj pjesme iz ciklusa o ženi!

Završna faza problemskog rada objediniće učeničke spoznaje, a potom će učenic(e)i pisati esej na sljedeće teme.

1. Ljepota kao izazov i tema u Ćatićevim stihovima
2. Poezija Muse Ćazima Ćatića
3. Žena u Ćatićevim stihovima.

Navedeni primjer može biti realiziran na satima izborne nastave u IV razredu gimnazije. Učenicima će biti preporučena dodatna literatura osim čitanke: Ćatićeva poezija u izboru, zatim eseji Enesa Durakovića, Muhsina Rizvića, Irfana Horozovića, Muhidina Džanka i Envera Kazaza o Musi Ćazimu Ćatiću.

Primjer 2.

„*Kameni spavač* Maka Dizdara spada, naime, u red onih rijetkih stihobirki koje svojom cjelovitošću, unutarnjom sabranošću i duhovnom punošću svjedoče o žudnji pjesnika za Knjigom spasa, koja bi u sebi zbirala svekolik smisao zemaljskog i nebeskog “zbivanja”. Upravo tu i leže razlozi poistovjećivanja pjesničkog subjekta s tajnovitim govorom kamenog spavača, čija riječ nosi i drhtaj egzistencijalnog i spokoj transcendentnog iskustva. A i u traganju za smislom života i tajnom smrti lirski subjekt će na kraju ostati pred zatvorenim vratima i zemaljskog misterija i nebeskog spasa, jer poezija nikad ne donosi odgovor, nego je neprekidni razgovor sa Tajnom, zagonetno platno čiju tkanicu saznanja i vjere uvijek oparaju mrakovi sumnje i šutnje nepoznatog. Takvo će viđenje svijeta iskrsnuti i u njegovoj zavještajnoj pjesmi *Modra Rijeka*, kojom se u potpunosti zasvođuje pjesnički svijet Maka Dizdara.“ (Duraković 2003: 59)

(...)

U ciklusu *Slovo o čovjeku* starozavjetnom antropološkom predstavom o čovjeku kao palom anđelu Mak Dizdar imenuje temeljnu antinomiju ljudske egzistencije: zatvoren granicama

konačnosti svoga bića, surovo bačen u prostor trpnje i bola, čovjek je stalno raspet između tvarnosti kratkotrajnog biološkog življenja i duhovnog uzleta i povratka bezgraničnoj i vanvremenskoj sigurnosti nebeskog zavičaja.

Zasnovane na kontrastu svjetla i tame, zemaljskog i nebeskog principa, pjesme iz ovog ciklusa naizgled stalno variraju istu misao, ali se ova temeljna spoznaja jedva zamjetnim nijansama semantički obogaćuje u svakom novom Slovu. (Duraković (1) 2020: 246)

Navedeni Durakovićev esej može biti pročitan na nastavnom satu motivacije učenika i pripreme za čitanje lektire, ili kao uvod za školsku interpretaciju lektire, Mak Dizdar *Kameni spavač*. Zbirka pjesama *Kameni spavač* može biti realizirana u korelacijsko-integracijskom metodičkom pristupu ili u projektnoj nastavi. Nastava bosanskog jezika i književnosti može uspostaviti korelaciju sa predmetima historija, likovna kultura, muzička kultura, engleski jezik.

Učenici će istražiti teme:

- stećak
- srednjovjekovna bosanska književnost
- epitafi
- manihejstvo.

Za rad na uobičajenim satima lektire učenicima će biti preporučena *Čitanka* (2008: 138-144) Vedada Spahića za četvrti razred. Osim za sat lektire, navedeni esej može biti uvod u metodičku interpretaciju književnog pravca – ekspresionizma. Za ta i druga dodatna istraživanja učenicima može biti preporučena Durakovićev cjelovit predgovor *Izabranim djelima* Maka Dizdara, *Pjesničko djelo Maka Dizdara* (Duraković 1981).

Primjer 3.

„Primarnom snagom životnog i pjesničkog vitalizma, doživljajem svijeta i shvatanjem poezije, Kulenović je pjesnik ekstaze i apoteoze, obuzet lirik sveprirodne radosti rađanja i plodenja, koji svoje prisustvo osjeća u svemu što ga okružuje. Stoga je pjesma za njega vazda značila oblik u kojem svijet prepoznaje svoju ljepotu i veličinu. Upravo, Kulenović ide u red onih rijetkih pjesnika pjevača za koje je poezija svoj smisao imala u osjećanju erotičkog jedinstva egzistencijalnog misterija i estetskog čina. Otuda naoko paradoksalno zvuči činjenica da se poezijom javljao rijetko, i to upravo onda kada se ta izvorna jednadžba životnog i estetskog osjećanja svejedinstva rušila i osipala bilo u ličnoj ili općoj drami i slici svijeta. U tom smislu čitavo je pjesničko djelo Skendera Kulenovića svojevrsna odbrana ezoteričkog jedinstva života

i pjesme, temeljnog osjećanja da je umjetnost “treperenje materije , a lirika samo djelić Spinozine supstance.” (Duraković 2020 (1): 183)

Navedeni esej će biti motivacija za čitanje Kulenovićevih soneta i traženje zlatne jezgre, odnosno više njih koje će kao teme biti povod za razgovor. Interpretacija će biti nastavljena prema zadacima i tekstu iz *Čitanke* (Spahić 2008: 113-119). Nakon toga u nastavku izražavanja učenici će pisati esej na slijedeće sintetske teme:

- Ljepota
- Umjetnost je treperenje materije
- Kulenović – pjesnik ekstaze života.

ESEJI ENESA DURAKOVIĆA U KONTEKSTU SAVREMENE I BUDUĆE NASTAVE KNJIŽEVNOSTI

U bosanskohercegovačkoj književnoj historiografiji s kraja XX i u prvim decenijama XXI vijeka Enes Duraković je ostavio dubok trag dvostrukog zasnova “predstavljачkog i estetskog koncepta” (Muzaferija 2004: 137). Pratio je preobrazbe koje su se kao “književne neminovnosti” odvijale u bosanskohercegovačkoj i posebice bošnjačkoj književnosti, u mainstream tokovima i posebnostima, pod različitim uticajima i ozračjima, na individualnom i kolektivnom planu. Smisao i bit proučavanja književnosti, kao što nas upućuje Duraković, jeste u proširivanju “obzora” unutar kojih se ukazuje naše mjesto u širem kulturnom kontekstu. Na tom tragu Durakovićevi eseji smještaju bosanskohercegovačku i bošnjačku književnosti u okvire bliskih, ili širih književnih tokova i tradicija. S tim u vezi je i Durakovićevo stalno istrajavanje na interkulturalom pristupu u književnim promišljanima i ukazivanje na štetnost “samodovoljnosti koja nužno vodi u samoizolaciju” (Duraković 2003: 32). Tako shvaćeno bavljenje bosanskohercegovačkom književnošću svojevrsni je poziv na dijalog koegzistirajućih književnih tokova. Riječ je zdravorazumskom i samodiscipliniranom odnosu prema sopstvu koji nije napuštan ni u kritičnim vremenima za Bosnu i Hercegovinu, kada se olahko moglo zapasti u ostrašćenost i isključivost, a o čemu piše Gordana Muzaferija (2004: 136) prepoznajući u Durakoviću „... trezvenog znanstvenika usred politikom osnažene pragmatizacije kulture s početka devedestih, pred sami rat, kada je mnogo prije nego što će postati pomodnom poštapalicom Durakovićev “drugi” bio napisan velikim slovom, uz poziv na stišavanje glasnosti i uvažavanje svakog Drugog i svake Drugosti (...).”

Duraković je interkulturalnost promovirao od najranijih tekstova, kada književna teorija nije o tome reflektirala u zamahu kakav će doći sa poststrukturalizmom. Stoga, kada se danas pitamo koji su benefiti Durakovićevih eseja, kritika, monografija, antologija ... za generacije koje dolaze, što će iz njih u nastavi moći naučiti, koliko i zbog čega će im biti interesantni, zasigurno jedna od najznačajnijih vrijednost jeste koegzistiranje fokusa na nacionalnu tradiciju i otvorenosti za širi interkulturni dijalog. Zbog toga ćemo i ovaj pokušaj da se ukaže na aktuelnost Durakovićevih eseja i njihovu primjenu u nastavi završiti upozoravajućim riječima autora objavljenim u zagrebačkom Ogdalalu (1990).

„I onda kada su se ambisi nepovjerenja činili nepremostivim, postojala je, ako ništa drugo, ona dragocjena žiška svijesti da nijedan dijaboličko-nihilistički projekt u prošlosti nije uspio na ovim prostorima i da ćemo Mi i Drugi ostati i opstati na ovim prostorima kao prosta i nezaobilazna činjenica. U nekom budućem ogledalu valjat će nam se svima ogledati bez osjećanja srama i grimase nelagode.

Opravdani ili ne, svjedno, nepovjerenje, zaziranje i strah od Drugog na kraju se neminovno pretvaraju u onu vrstu kolektivne paranoje koja uvjetuje svojevrsnu getoizaciju, pa nužnost očuvanja kulturne samobitnosti preobražava u paničnu zaštitu od svega što je “tuđe” i “strano”. Zasnovan na isključivo negativnom iskustvu i odnosu sa Drugim takav je projekat nacionalne kulture bitno osuđen na zatvorenu, konzervativnu koncepciju koja rafiniranim oblicima uvijek pretpostavlja transparentne folklorno-romantične oblike duhovnosti. Bude li svedena na puku ilustraciju posebnosti nacionalnog bića, bošnjačka će se kulturna glasnost pretvoriti u zaglušnu dobošarsku ritmiku preporodne ekstaze. A tada ne samo da nećemo čuti glas Drugog ili on naš glas, tada već nećemo čuti ni sami sebe.“ (Duraković 2003: 33)

LITERATURA:

1. Agić, Jasmin (2018), “Muke i epifanije jedne nacionalne književnosti”, *Društvene i humanističke studije*, 2(5), 437-440
2. Dizdar, Mak (1981), *Izabrana djela*, Enes Duraković (prir.), Svjetlost, Sarajevo
3. Duraković, Enes (2003), “Predgovor”, u: Musa Ćazim Ćatić, *Pjesme i prepjevi*, edicija *Muslimanska književnost XX vijeka, knj.III*, Svjetlost, Sarajevo
4. Duraković, Enes (2003), *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Vrijeme, Zenica

5. Duraković, Enes (2015), *Bosanskohercegovački književni obzori, izabrane studije i eseji*, KDBH "Preporod", Zagreb
6. Duraković, Enes (2018), *Riječ i svijet Alije Isakovića*, Dobra knjiga, Sarajevo
7. Duraković, Enes (2020), *Izabrana djela*, knj.1-5, Dobra knjiga, Sarajevo
8. Džanko, Muhidin (1998), *Strah od teksta*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
9. Grosman, Meta (2010), *U obranu čitanja: Čitatelj i književnost u 21. stoljeću*, Algoritam, Zagreb
10. Isaković, Alija (ur.) (1996), *Antologija bošnjačkog eseja XX vijeka*, Alef, Sarajevo
11. Katnić-Bakaršić, Marina (2003), *Stilistika dramskog diskursa*, Vrijeme, Zenica
12. Kermek-Sredanović, Mira (1985), *Književni interesi djece i omladine*, Školske novine, Zagreb
13. Muzaferija, Gordana (2004), "U predvorju historije", *Novi izraz*, VI/26, 134-137.
14. Peti-Stanić, Anita (2019), *Čitanjem do (spo)razumijevanja*, Ljevak, Zagreb
15. Rosandić, Dragutin (2005), *Metodika književnoga odgoja*, Školska knjiga, Zagreb
16. Solar, Milivoj (2000), *Granice znanosti o književnosti; izabrani ogledi*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb
17. Skupina autora (1994), *Metodičke upute uz interpretacije književnih djela*, I. kolo, Ključ za književno djelo, Školska knjiga, Zagreb
18. Spahić, Vedad (2008), *Čitanka 4*, Sarajevo Publishing, Sarajevo
19. Spahić, Vedad (2017), "Bošnjački akademski esej u ogledalu poststrukturalnog teorijskog obrata (u povodu objavljivanja knjige izabranih studija i eseja *Bosanskohercegovački književni obzori* Enesa Durakovića)", *Historijska misao*, 3, 425-444.
20. Spahić, Vedad (2020), "Bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost u književnopovijesnim i teorijskim refleksijama Enesa Durakovića", *Život – Časopis za književnost i kulturu*, 1(1-4), 323-333.

Internetski izvori

1. Revidirani nastavni programi za GIMNAZIJE | Ministarstvo za odgoj i obrazovanje (pristupljeno 8. 2. 2024)

ESSAYS AND INTERPRETATIONS OF ENES DURAKOVIĆ IN LITERATURE TEACHING

Summary:

This paper uses examples of essay interpretations by Enes Duraković, who are at the very top of Bosnian and Herzegovinian literary critical thought, to show how this literary and scientific genre can be actualized in literature teaching. Essay interpretations by Enes Duraković, especially one of the most significant Bosnian and Herzegovinian poets, can be a good incentive for pupils and students to develop basic communication skills, reading habits and abilities, as well as an example for practicing essay expression. The paper points to the well-known facts that the essay is a neglected literary and scientific genre in literature teaching. The essay is a hybrid genre, located between the subjective literary and artistic and scientific fields. It is precisely such a poetic character that enables the representation of essays in various methodological approaches, from analytical-interpretative to more complex methodological systems: problem-based, correlation-integration and open approach. Using the examples of Duraković's essay-interpretative approach to the poetry of Muse Ćazim Ćatić, Skender Kulenović, Mako Dizdar, we will show how an essay can be a good motivation for reading literary texts, in reading lessons, and as an introduction to a lesson about a writer or literary historical period.

Keywords: essay; criticism; interpretation; literary history, Enes Duraković

Adresa autorice
Author's address

Edina Murtić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
edina.murtic@ff.unsa.ba

